

8 Restauratoren verzameld en afgestoft

De vier organisaties waarin de restauratoren zich tot dusver verenigden gaan fuseren. Een onvermijdelijke ontwikkeling, gezien de veranderingen op het terrein van het restauratievak. Vooral de sterk toegenomen wetenschappelijke inhoud van het vak en de behoefte aan een academische opleiding, maar ook de bedreiging van de kant van de overheid maken een sterk front noodzakelijk.

Janine van Reekum

Restaurator of restaurateur: iedereen mag zich dat zomaar noemen. De twaalfde druk van Van Dale geeft bij restaurator en restaurateur bovendien nog steeds dezelfde dubbele uitleg; iemand die kunstwerken herstelt of iemand die een restaurant houdt. Diegenen die kunstwerken herstellen noemen zichzelf graag, ter onderscheiding, restaurator. In het korte bestaan van ons jonge beroep zijn diverse oerbeelden de revue gepasseerd, en waarschijnlijk zijn deze ook verbonden met de diverse beroepsbeoefenaren en hun specifieke achtergrond. De antropoloog Thompson schrijft bijvoorbeeld in 1979: "*These conservationists, hidden away in the basements of our museums and galleries, are the conceptual equivalents of those lonely jackaroos on Australian sheep stations whose entire working life is spent in repairing the fences that keep the sheep in and the rabbits out.*"¹

Een andere opvatting over de restaurator en restauratiewerkzaamheden is nog regelmatig te vernemen in het AVRO programma *Tussen Kunst en Kitsch*. Vaak wordt in dat programma restauratiewerk verbonden met de waarde van kunstvoorwerpen. Zo wordt bijvoorbeeld aan de ene kant wel eens genoemd dat een bepaald schilderij in gerestaureerde staat meer waard zal zijn. Aan de andere kant zijn bepaalde restauraties reden voor een lagere waardering van het kunstwerk. Een ambivalente houding, waarin de kwaliteit van het restauratiewerk wordt beoordeeld, maar

waar duidelijk uit naar voren komt dat er sprake kan zijn van 'professioneel' en 'amateuristisch' restaureren.

Het beroepsveld is rijk geschakeerd en heeft vooral de laatste decennia een snelle ontwikkeling doorgemaakt waardoor de genoemde oerbeelden van de restaurator vaak niet meer van toepassing zijn. In dit artikel wordt kort ingegaan op de ontwikkeling waarbij enkele dilemma's in de achterliggende gedachtevorming worden genoemd. Een korte uitleg over bestaande opleidingen en organisaties mag niet ontbreken, waarna een schets voor de nabije toekomst wordt gepresenteerd.

De archeologische opgravingen in Herculaneum en Pompeii waren van grote invloed op de ontwikkeling van de wetenschappelijke conservering en restauratie van kunstvoorwerpen. Deze opgravingen begonnen aanvankelijk zonder duidelijke wetenschappelijke systematiek in het begin van de 18e eeuw. Dat werd anders in 1757-1792 toen de vondstjournalen van Herculaneum uitvoerig werden gepubliceerd.

Tevens is het ontstaan van musea van invloed geweest op een bredere belangstelling voor kunstvoorwerpen. Het gevolg was een verdergaande interesse voor de materialen en vervaardigings- en versieringstechnieken van de objecten uit de collecties. In dezelfde periode waarin de behoefte aan wetenschappelijke methodieken bij opgravingen ontstond, grofweg rond 1800, zijn veel van de grote musea opgericht en opengesteld voor het publiek; in 1759 is het British Museum in Londen geopend, in 1765 de Hermitage in Leningrad, in 1791 het Louvre in Parijs en in 1808 het Rijksmuseum in Amsterdam.

Riederer maakt tevens melding van de veelomvattende algemene vorming van geleerden in die tijd, die voor het begrip van kunstwerken het natuurwetenschappelijk onderzoek nodig maakte.² Riederer refereert aan reisbeschrijvingen van Goethe waarin niet alleen vorm en inhoud van kunstwerken worden beschreven, maar ook de toegepaste materialen, vervaardigingstechniek en toestand. Al deze ontwikkelingen hebben er toe bijgedragen dat in 1888 de *Chemischen Laboratoriums der Staatlichen Museen* in Berlijn is opgericht, het eerste laboratorium voor wetenschappelijk onderzoek van museumobjecten ter wereld.³

Het beginjaar van wetenschappelijke conservering in Engeland is 1931, toen het al bestaande onderzoekslaboratorium deel werd van het British Museum. Het ontstaan van dit laboratorium vloeide voort uit opgelopen

schade aan de collectie van het British Museum, na onderbrenging in de metro van Londen gedurende de Eerste Wereldoorlog.⁴

Voortvloeiend uit de 'zaak Van Meegeren' werd in 1963 in Nederland het *Centraal Laboratorium voor onderzoek van voorwerpen van kunst en wetenschap* opgericht. Hoewel de onderzoeken in verband met de rechtspraak van H.A. van Meegeren al in 1947 plaatsvonden, heeft deze affaire grote invloed gehad. De autoriteiten vonden het schilderij 'De Emmaüsgangers', een vermeende Vermeer, aan het einde van de Tweede Wereldoorlog tussen de bezittingen van Goering en zo stuitten zij op de maker en handelaar Van Meegeren, die aanvankelijk werd gearresteerd op verdenking van samenwerking met de bezetter. Van Meegeren verklaarde ter verdediging dat hij het was die het schilderij had vervaardigd en niet Vermeer. Aangezien de straf voor vervalsingen lager was dan die voor het samenwerken met de bezetter, liet men een uitgebreid onderzoek door experts instellen. Harold Plenderleith, vader en grondlegger van de twintigste eeuwse wetenschappelijke conservering, was één van deze experts. In een korte beschrijving over de geschiedenis van het Engelse *International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works* wordt beschreven dat de zaak Van Meegeren grote invloed had op de ontwikkeling van de internationale samenwerking met betrekking tot onderzoek van kunstvoorwerpen. In de beschrijving komt ook de gewichtige rol aan bod van het team van experts dat zich met deze zaak bezig hield.⁵

Weinig is bekend hoe voorafgaand aan deze periode werd omgegaan met de conservering en restauratie van kunstvoorwerpen. Het overschilderen van schilderijen en vervolmaken van beeldhouwwerken was vroeger heel gewoon. De Italiaanse beeldhouwer Cellini (1500-1571) meende dat beschadigde sculpturen uit de klassieke oudheid om zijn hulp schreeuwden en dat hij de kwaliteit van de maker kon evenaren. Tot in de negentiende eeuw meende men algemeen dat restauratoren een bejaard meesterwerk een jeugdig uiterlijk kunnen geven en zelfs het oorspronkelijke uiterlijk kunnen vervolmaken. In de achttiende eeuw trekt de Duitser Winckelmann deze manier van restaureren in twijfel; men zou zich meer naar het kunstwerk moeten richten, in plaats van het te gebruiken ter meerdere eer en glorie van zichzelf.⁶

Ten aanzien van de architectuur en de monumentenzorg is een vergelijkbare houding te herkennen. De restauratie van gebouwen en hun interieurs hield vaak in dat het geheel 'compleet' werd gemaakt en vernieuwd tot een totale stijl, die zogenaamd het originele uiterlijk representeerde. Dit principe werd veelvuldig gehanteerd tot ongeveer 1850 en bleek in praktijk vaak een streven naar een universele stijl van voorkeuren in te houden. Ruskin ageert sterk tegen dit principe in zijn boek *The seven lamps of Architecture*, uit 1849.⁷ Ruskin bepleitte dat sporen van het verleden en de geschiedenis van het gebouw en het interieur onaangetast zouden blijven. Hij schrijft dat men de monumenten beter dient te verzorgen, om restauratie te voorkomen: „*Do not let us talk then of restoration. The thing is a Lie from beginning to end. ... Take proper care of your monuments, and you will not need to restore them.*”⁸

Ruskin pleitte ervoor dat monumenten vooral goed zouden worden onderhouden. Dat komt overeen met de huidige aandacht voor conservering. Het in 1990 door het ministerie van wetenschappen, volksgezondheid en cultuur gelanceerde *Deltaplan voor Cultuurbehoud* benadrukt het onderscheid tussen enerzijds passieve en actieve conservering en anderzijds restauratie. In het kader van 'het Deltaplan' werden alleen overheidsmiddelen gereserveerd voor passieve en actieve conservering en niet voor restauratie. Conservering betekent terughoudendheid en is gericht op het in stand houden en stabiliseren van objecten. Restauratie omvat verdergaande ingrepen en stuit op de moeilijke keuze tussen het huidige uiterlijk en datgene wat als het oorspronkelijke wordt beschouwd. Wat 'oorspronkelijk' is kan verschillend worden geïnterpreteerd en is dan ook een veel besproken onderwerp in de geschiedenis en ethiek van restauratie.

Klassieke dilemma's in de conservering en restauratie van kunstvoorwerpen betreffen het compleet maken van objecten, het reinigen van het oppervlak vooral van schilderijen en het keuzeprobleem van de historiciteit van het object dat ook wel 'patinadilemma' wordt genoemd. De dilemma's van het compleet maken van kunstvoorwerpen en reinigen van het oppervlak zijn direct verbonden met de verschillende meningen die bestaan over het oorspronkelijke uiterlijk van een kunstvoorwerp. Naar aanleiding van de opening van het Louvre voor het publiek en waar veel recent gereinigde schilderijen werden getoond,

kwam een publiek debat op gang over het uiterlijk van deze schilderijen.⁹

Recentelijk is het reinigen van de Sixtijnse kapel onderwerp geweest van verhitte discussies. James Beck verwierp de manier waarop de kapel werd gereinigd en het 'overgerestaureerde' resultaat.¹⁰ Beck richtte zelfs *Art Watch International* op, een organisatie met het doel de bescherming van meesterwerken te bevorderen en 'over-restauraties' een halt toe te roepen. Een ander voorbeeld is S. Waldens boek *The Ravished Image; How to ruin Masterpieces by Restoration*, waarvan de titel al genoeg getuigt van de opinie van de auteur.¹¹ In Nederland maakt de affaire over de restauratie van het schilderij van Barnett Newman: *Who's afraid of Red, Yellow and Blue III*, duidelijk hoeveel ophef kan ontstaan over het uiterlijk van kunstvoorwerpen. Over het algemeen wordt het uiterlijk na restauratie veroordeeld omdat men vindt dat het oorspronkelijke uiterlijk anders was en dat men zich niets heeft aangetrokken van de intentie van de kunstenaar/maker. Veel discussies zijn gevoerd over de vraag of het oorspronkelijke uiterlijk wel kan worden nagestreefd en of dat uiterlijk eigenlijk wel 'teruggebracht' kan worden door restauratie. Strikt genomen kan het oorspronkelijke uiterlijk nooit geëvenaard worden maar wetenschappelijk onderzoek kan ons helpen een heel eind in die richting te komen. Chemische analyses kunnen de keuze voor een bepaalde behandeling vergemakkelijken. Ook kunnen zij helpen de intentie van de maker te achterhalen door diens materiaalgebruik te identificeren en zo latere toevoegingen te onderscheiden.¹²

Het dilemma van historiciteit of het 'patinadilemma' betreft aspecten zoals de natuurlijke sporen van ouderdom en gebruik, modificaties in functie of aanpassingen aan de tijd, oude restauraties en sporen van onderhoud en calamiteiten (met of zonder 'historische kwaliteit'). De op natuurlijke wijze ontstane sporen van ouderdom en gebruik worden ook wel de patina of patine van het object genoemd. Het is een breed concept waaronder de veroudering van het materiaal zelf valt en datgene dat op het oppervlak door gebruik is ontstaan. Vaak wordt aan patine of patina een esthetische meerwaarde toegekend, hoewel door Lowenthal wordt aangegeven dat deze esthetische meerwaarde slechts voor sommige objecten en materialen is weggelegd en bovendien onderhevig is aan mode en smaak.¹³ Patina is in feite het verschil tussen het actuele en

originele uiterlijk van een kunstvoorwerp. Hoewel bij de vorige dilemma's wordt beschreven dat veel discussie ontstaat over restauraties en het evenaren van het originele uiterlijk, stelt men voor sommige kunstvoorwerpen juist de patina op prijs en moet dit uiterlijk in stand worden gehouden. Het verwijderen van een dergelijke patina ziet men als het vernietigen van informatie. Een patina kan soms bestaan uit een dikke laag die het oppervlak bedekt en de leesbaarheid van het object verstoort. Dit is bijvoorbeeld vaak het geval bij archeologische bodemvondsten. In deze gevallen wordt er vaak voor gekozen toch deels de oppervlaktelagen te verwijderen ten gunste van de leesbaarheid. Het 'onderzoekend reinigen', waarbij in eerste instantie door middel van bijvoorbeeld röntgenfotografie en microscopie de verschillende lagen worden onderzocht, helpt bij het behoedzaam verwijderen van oppervlaktelagen waarbij zoveel mogelijk informatie verzameld wordt. Veelal worden enkele lagen van het oppervlak verwijderd, maar zal het voorwerp niet tot op het originele oppervlak worden gereinigd omdat juist de patina wordt gewaardeerd.

Restauraties en de keuzes voor behandeling zijn nooit eenduidig. Er dienen vele factoren te worden afgewogen om een verantwoorde keuze te kunnen maken. Over het uiterlijk van kunstvoorwerpen wordt in verschillende beroepen en disciplines verschillend gedacht. Ook het publiek heeft ideeën over hoe kunstvoorwerpen er uit zouden moeten zien. Het stelt sommige tekenen van ouderdom op prijs, andere niet. Een uiterlijk dat de echtheid van kunstvoorwerpen zou onderschrijven kan zelfs leiden tot een hogere prijs. Ook de kunst- en antiekhandel doet een belangrijke duit in het zakje bij het tot stand komen van ideeën over het uiterlijk van kunstvoorwerpen. Musea spelen eveneens een belangrijke rol, omdat het uiterlijk van de daar getoonde kunstvoorwerpen als standaard of leidraad kan worden opgevat. Wel merkt Lowenthal hierbij op dat sommige tekenen van ouderdom en gebruik op bepaalde objecten juist worden gewaardeerd, terwijl diezelfde tekenen op andere soorten objecten worden afgewezen. Bepaalde materialen verouderen nu eenmaal mooier dan andere.¹⁴

Conservatoren zijn van oudsher verantwoordelijk voor het behoud van voorwerpen uit museumcollecties. Het beroep van conservator is de

laatste jaren echter aan verandering en ontwikkeling onderhevig. Sommige conservatoren zien hun beroep als een uitstervend vak, anderen wijzen op een verandering van functie en specialiteit. Het beroep van restaurator is jong en heeft zich de laatste decennia sterk ontwikkeld, mede dankzij de oprichting van specifieke scholing en vakorganisaties. Mocht enkele decennia geleden een restauratie nog enigszins experimenteel van karakter zijn, tegenwoordig wordt verantwoord gekozen voor een bepaalde behandeling, waarbij de restaurator veelal goed op de hoogte is wat de consequenties voor het uiterlijk zijn en er kan zelfs naar een bepaald uiterlijk toe worden gewerkt.

Het natuurwetenschappelijk onderzoek ten behoeve van conservering en restauratie is de laatste decennia ook sterk ontwikkeld. Droegen voorheen van oorsprong chemisch analisten in hoge mate bij aan dergelijk onderzoek, tegenwoordig doet een sterk ontwikkeld specialisme dat: *conservation science*; uit de discussies over de conservering en restauratie van kunstvoorwerpen blijkt hoe belangrijk het is om weloverwogen beslissingen te nemen alvorens tot behandeling over te gaan. Alle drie de specialisaties/beroepen: de restaurator, conservator en *conservation scientist* zijn even belangrijke partijen om tot een weloverwogen beslissing te kunnen komen. Interdisciplinaire samenwerking is nodig.

De oprichting van onderzoekslaboratoria en de komst van een specifieke opleiding zijn een belangrijke stimulans geweest voor de uiteindelijke ontwikkeling van het beroep restaurator en de scholing van restauratoren. In Nederland is in 1978 de eerste opleiding voor restauratoren opgericht. Deze *Opleiding Restauratoren* bestond toen uit een driejarig curriculum dat later is uitgegroeid tot een vierjarige hbo-opleiding in de disciplines textiel, boek en papier, leer en meubelen. In 1995 is een curriculum metaal toegevoegd aan deze opleiding die intussen onderdeel is geworden van het *Instituut Collectie Nederland* (ICN). In 1990 nam de *Stichting Restauratie Atelier Limburg* (SRAL) het initiatief tot een vijfjarige, postacademische, opleiding tot schilderijenrestaurator. Later zijn daar de richtingen historische binnenruimten en moderne kunst aan toegevoegd. Ook in andere Europese landen zijn vanaf het midden van de jaren zeventig, instellingen voor de scholing van restauratoren tot stand

gekomen. Het afgelopen decennium werd steeds vaker ingezien dat het opleiden van restauratoren op universitair niveau noodzakelijk is, omdat zo een betere interdisciplinaire samenwerking ontstaat. Het vak vereist immers steeds meer wetenschappelijke vaardigheden. Het *European Network for Conservation-Restoration Education* (ENCoRE) is een belangrijke organisatie in dit streven en heeft sinds het eind van de jaren negentig diverse officiële verklaringen uitgegeven die de noodzaak van een universitaire opleiding tot restaurator duidelijk maken.¹⁵

De laatste decennia zijn vele professionele organisaties en verenigingen op het gebied van conservering en restauratie in het leven geroepen. Deze wereldwijde, Europese en nationale verenigingen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan de professionalisering van het beroep. Veelal passen deze organisaties professionele en praktische gedragslijnen en ethische codes toe. Een zeer belangrijk document in deze is *The Conservator Restorer: A Definition of the Profession* dat in 1984 is geratificeerd door het *Committee for Conservation of the International Council of Museums* (ICOM-CC).

Veel vakorganisaties bevorderen de ontwikkeling en professionalisering van het beroep door middel van vakgerichte publicaties en andere vormen van informatie uitwisseling. In Nederland is de huidige *Vereniging van Restauratoren van Papier, Boeken en Fotografisch Materiaal* (VAR) de oudste. De VAR is voortgekomen uit de in 1969 opgerichte *Vereniging van Archiefrestauratoren* die zich richtte op het uitwisselen van vakkennis en het verbeteren van de positie van de archiefrestaurator. Sinds 1984 is het *Textiel Restauratoren Overleg Nederland* (TRON) actief. In 1994 is het TRON officieel opgericht. In 1992 is de *Belangenvereniging Restauratoren Nederland* (VeRes) opgericht. VeRes is ontstaan uit de *stichting Het Restauratiegilde en Bever*. Het *Restauratiegilde* werd opgericht in 1989 en kwam tegemoet aan de behoefte aan beroepsafbakening. Het gilde streefde naar een kwaliteitsgarantie voor goede restauraties en schiep de mogelijkheid om elkaar op het vakgebied te helpen. *Bever* was de overleggroep van oud-leerlingen van de toenmalige *Opleiding Restauratoren*. VeRes heeft als doel de professionele belangen van haar leden te behartigen en streeft naar erkenning van de beroepsgroep. Restauratoren kunnen pas lid worden van VeRes wanneer zij de Ethische Code van de vereniging hebben onderschreven.

De Nederlandse verenigingen van restauratoren beseffen dat een versplintering van de kleine beroepsgroep in meerdere verenigingen niet helpt bij de belangrijke ontwikkelingen waar de beroepsgroep voor staat. Daarom zijn VeRes, VAR, TRON en IIC-Nederland voornemens om te fuseren. Onderzoeken en ledenraadpleging om de juiste vorm voor een dergelijke fusie te vinden zijn in volle gang. Een sterke beroepsgroep kan de overheid een duidelijke stem laten horen. In verschillende Europese landen is deze tendens tot samengaan van verschillende nationale verenigingen merkbaar.

Naast de genoemde drie verenigingen bestaan er verschillende overlegorganen ter bevordering van een bepaalde discipline. De Europese koepelvereniging voor restauratoren is de *European Confederation of Conservator-Restorers' Organizations* (E.C.C.O.). De doelstelling van E.C.C.O. is de ontwikkeling en bevordering van de conservering en restauratie van cultureel erfgoed op praktisch, wetenschappelijk en cultureel niveau. De *Professional Guidelines* van deze koepel worden regelmatig geactualiseerd en blijken een belangrijk document voor restauratoren en aanverwante beroepen en organisaties uit alle werelddelen.¹⁶ Een belangrijk onderzoek waartoe E.C.C.O. het initiatief heeft genomen is het in 2001 gepubliceerde onderzoek *Acteurs de Patrimoine Européen et Législation*. Het is een inventarisatie van de wettelijke en professionele verantwoordelijkheden van de restaurator in diverse Europese landen. Uit dit onderzoek zijn aanbevelingen en richtlijnen voortgekomen die de huidige taken en verantwoordelijkheden van de restaurator van cultureel erfgoed omschrijven.

In opdracht van de Directie Cultureel Erfgoed (DCE) van het ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen wordt sinds november 1999 de haalbaarheid onderzocht van integratie van de restauratorenopleidingen van ICN en SRAL en de mogelijkheden tot inpassing en verankering van beide opleidingen in het wettelijk kader van het hoger onderwijs. Deze onderzoeken hebben geleid tot een nationaal model voor restauratorenopleidingen in Nederland. Dit is gebaseerd op een consensus na lange voorbereiding en de inzet van vele mensen en die voldoet aan de internationale richtlijnen en de Europese context voor invoering van de bachelor-master structuur. Het nationaal model is

tevens gebaseerd op samenwerking van ICN en SRAL met drie universiteiten. Een intentieverklaring tussen de vijf partners is mede ondertekend door voormalig staatssecretaris voor cultuur dr. F. van der Ploeg. Door een taakstellende opdracht tot beperking van het personeelsbestand met 17 procent; door het ministerie opgelegd aan het ICN, bleek in november 2002 het voortbestaan van de opleiding van het ICN danig in gevaar. VeRes heeft met veel steun van NedArt een duidelijk protest laten horen dat leidde tot kamervragen bij de behandeling van de onderwijs- en cultuurbegroting in dat jaar. In het protest werd vooral gewezen op het gevaar dat deze bezuiniging de voortgang van het traject tot ontwikkeling van het nationaal model ernstig zou belemmeren. Vooralsnog lijkt het erop dat dit stevige protest heeft geholpen. De ontwikkeling tot een master-opleiding voor restauratoren heeft echter nog niet veel voortgang geboekt, ondanks de steun van het hele beroepsveld. In binnen- en buitenland oogst het model veel waardering vanwege de zeer open structuur. Deze maakt het mogelijk dat vele verschillende restauratiedisciplines onderwezen kunnen worden.

Door de enorme opkomst van nieuwe materialen en technieken moeten specifieke restauratiedisciplines voortdurend aangepast worden. De instelling van een eenduidige opleiding voor restauratoren op mastersniveau dient gepaard te gaan met een onderzoek naar de behoefte en het aanbod van andere niveaus van restauratieopleidingen. Er moeten competentie- en kwalificatieprofielen komen om de verschillende taken en bijbehorende verantwoordelijkheden binnen het gebied van conservering en restauratie van cultureel erfgoed te verduidelijken. Pas wanneer duidelijk is dat 'de restaurator' een op mastersniveau opgeleide specialist is, kunnen andere niveaus immers worden benoemd en omschreven.

De erkenning van de restaurator kan vervolgens door het beroepsveld zelf worden uitgevoerd en gecontroleerd; een ontwikkeling die in Engeland al geruime tijd gaande is. Daarmee wordt door het beroepsveld zelf de controle over de kwaliteit van het werk uitgeoefend. In Duitsland zijn al deelstaten die de restaurator volledig erkennen en werkzaamheden aan cultureel erfgoed alleen uitbesteden aan adequaat opgeleide en getrainde restauratoren. De noodzaak van goed toezicht blijkt regelmatig uit de vele restauraties van slechte kwaliteit die nog

steeds worden uitgevoerd. Hopelijk wil de overheid een dergelijke erkenning ondersteunen en versterken.

De verantwoordelijkheden en werkzaamheden van de restaurator blijken door de tijd heen steeds ruimer te zijn geworden. Was de verantwoordelijkheid van de restaurator voorheen vooral gericht op het object zelf, tegenwoordig worden alle activiteiten omtrent het object, ook de indirecte, daartoe gerekend. De restaurator wordt steeds meer de persoon bij uitstek die verantwoording heeft en beslissingen neemt ten aanzien van het algehele behoud van cultureel erfgoed. In recente veranderingen van ethische codes wordt dit vertaald in niet meer alleen het respect voor de fysieke integriteit van het object maar ook een respect voor het culturele erfgoed in het algemeen en tevens de context, betekenis en het karakter van het object. De stem van de beroepsgroep wordt steeds luider en men blijft vechten om politiek een voet aan de grond te krijgen. Helaas zijn veel van deze pogingen en overwinningen niet voor het grote publiek zichtbaar, waardoor de oerbeelden het imago van de restaurator nog steeds beïnvloeden. Binnen de beroepsgroep is bekend hoezeer bepaalde beelden achterhaald zijn. We moeten echter blijven vechten om door middel van openheid en duidelijkheid een juister beeld van ons beroep te bewerkstelligen. Hopelijk zal dit worden ondersteund door alle aanverwante professies.

Noten

- 1 Thompson, M., *Rubbish Theory; The creation and destruction of value*, Oxford 1979, p. 105. De Nederlandse vertaling luidt: "Deze in de kelderverdiepingen van onze musea en galeries verborgen restauratoren zijn qua ontwerp te vergelijken met die eenzame herdersjongens op Australische schapenboerderij en die hun hele arbeidsleven bezig zijn met het repareren van de hekwerken die de schapen binnen en de konijnen buiten houden."
- 2 Riederer, J., *Kunstwerke chemisch betrachtet*, Berlin 1981, p. 3-4.
- 3 *ibidem*, p. 1-7.
- 4 Plenderleith, H.J., 'A History of Conservation', *Studies in Conservation*, 43(1998)3, p. 129-143.
- 5 Boothroyd Brooks, H., *A Short History of IIC, Foundation and Development*, Londen 2000, p. 9-10.
- 6 Ex, N., *Zo goed als oud; De achterkant van het restaureren*, Amsterdam 1993, p. 69-70.
- 7 *ibidem*, p. 69.
- 8 Ruskin, J., *The seven lamps of Architecture, Republication of the second edition of the work, as published by George Allen, Kent, in 1880*, New York 1989, p. 196.
- 9 Ex, N., *Zo goed als oud; De achterkant van het restaureren*, Amsterdam 1993, p. 83-85.
- 10 Beck, J. and M. Daley, *Art Restoration: The Culture, the Business and the Scandal*, London 1993.
- 11 Walden, S., *The Ravished Image: How to ruin Masterpieces by Restoration*, London 1985.
- 12 Rie, E.R. de la, *Conservation Science; Unvarnished, Oration delivered on the assumption of the special chair for the Chemistry of Conservation and Restoration at the University of Amsterdam on 30 October 1997*, Amsterdam 1999, p. 16.
- 13 Lowenthal, D., 'The value of Age and Decay', in: W.E. Krumbain, P. Brimblecombe, D.E. Cosgrove and S. Staniforth (eds.), *Durability and Change: The Science, Responsibility. and Cost of Sustaining Cultural Heritage*, West Sussex 1994, p. 41.
- 14 Lowenthal, D., *The past is a foreign country*, 7th ed., Cambridge 1993, p. 148-182.
- 15 Zie www.encore-edu.org
- 16 Zie www.ecco-eu.org